

Závada Pál könyvhétre megjelent regénye az 1946-os kunmadarasi zsidóüldözés eseményét konzerválja az irodalmi emlékezet számára. Az ábrázolt pogrom szégyenteljes, gyomorforgató és kifejezetten tanulságos, közismertté

88 Vilmos Eszter

HOGYMONDJÁKOK A HOGYHÍVJÁKBÓL

Závada Pál: *Egy piaci nap*

tétele tehát fontos társadalmi szolgálat, Závada könyve viszont nem nyújt sem többet, sem kevesebbet, mint a témában írt történeti munkák vagy a korabeli sajtóanyagok.

A regény elsősorban úgy tart távolságot a

dokumentumszerűségtől, hogy fiktív tulajdonneveket használ, a dátumok, számszerű adatok viszont nem változnak. Az események helyszíne könnyen felismerhető: Zavadánál Kunmadaras helyett Kunvadas szerepel. A szereplők tetteik és nyilatkozataik által válnak beazonosíthatóvá. Nagy Jánost, a zsidóüldözést megelőző tárgyalás vádlottját a regényben Hadnagy Sándorként látjuk viszont. A kommunista párt helyi titkára, Takács Ferenc a könyvben Hámos Ferenc lesz. A pogrom első áldozata, a tojáskereskedő Kuti Ferenc itt Grósz Ferencként szerepel, a faluban élő zsidó Rosinger testvérekkel pedig Rosensteinként találkozunk.

Az *Egy piaci nap* egyes szám első személyű elbeszélője Csóka Mária, a pogrom felbujtásával vádolt Hadnagy Sándor tanító felesége. A regény feszültsége elsősorban a Mariska nézőpontjából elbeszélte történetek hitelességének folyamatos megkérdőjeleződésében áll, és abban, hogy az olvasónak szüntelenül újra kell pozicionálnia magát hozzá képest. Az egyébként unalmas, szégyenlős, udvarias tanítóné elfogult és gyakran megbízhatatlan narrátor. Mikor ráeszmélünk, hogy a „Sándorom”-ként szólított, maradéktalan együttérzéssel emlegetett szereplő a „nagy németbarát és nevezetes antiszemita” Hadnagy Sándor, azt érezhetjük, fel kell vennünk az elkövetők által írt szövegek olvasásához szükséges távolságtartó befogadói magatartást. Mariska mindeközben fáradhatatlanul próbálja meggyőzni olvasóját arról, hogy korántsem a férje, hanem a falu „csőcseléke” felelős a sok zsidó megalázását, sérülését és halálát okozó pogromért, amelyet a tanítóné hangsúlyozottan helytelenít, és időről időre együttérzését fejezi ki a meghurcoltakkal szemben.

Csóka Mária elbeszélése az 1946. május 20–21-i eseményekről, azaz a piacon kezdődő, majd az egész falun átvonuló, csoportos zsidóverésről és -mészárlásról, valamint az ezt követő jogi procedúráról tudósít. Mondatainak hitelességét nem csupán elfogultsága, de prűdériája („kezdem fontolgatni, hogy ezt a beszédet tanítóné létemre lejegyezzem-e”) és emlékeinek

hiányossága is megbízhatatlanná teszi: „Miféle csőcseléken?!, tiltakozott valaki. (Vagy ezekre a bekiabálásokra még a pártközi értekezletről emlékszem?)” „Vagy menjünk vele mindnyájan!, zúgtuk erre egy emberként, úgy, hogy zengett az utca. Vagy nem zúgtuk, és nem zengett, ki emlékszik már.”

Závada regényét a magyar antiszemitizmus példatáraként is olvashatjuk. Az itt ábrázolt események zsidóellenességének leghátborzongatóbb vonása, hogy 1946-ban, közvetlenül a holokauszt után történnek. A mindenüktől megfosztott és meghurcolt visszatérő zsidók iránt nemcsak részvétlen marad a község tájékozatlan lakossága, de gyűlölettel és fékezhetetlen indulattal viszonyul hozzájuk. Az elhurcolt zsidók házait és ingóságait kisajátító közösség maga is aktív bűnrészessé válik. Időközben elfeledett tetteik a néhány falubeli zsidó visszatérésekor kerülnek csak napvilágra, és a folyamatos tagadás során felgyülemelő indulatok célpontjává a megint bűnbakként kezelt zsidó túlélők válnak. „Miért bántotta maga ezeket a zsidókat, akikkel maguknak soha nem volt bajuk?” – hangzik el a létfontosságú kérdés a kunvadási pogrom elkövetőinek kihallgatásakor, amire oldalakkal később érkezik válasz: „Etel helyett most a harmadik barátnő, a szintén lincselő Tarcsai Sára kezdett el beszélni. Előretolakodott és már mondta is: Hogy mért? Hát mért?? Mer’ mikor a zsidók hazagyüttek, nem volt semmijük, most mégis ők eszik a fehér kenyeret. Én meg hiába túrom orrommal a földet, csak nyomorult maradok!”

A holokauszt után egy évvel különös viszonya van kunmadaras lakosságának a közelmúlthoz. Noha nagy lelkesedéssel kántálják rézszegezen a friss antiszemita dalokat és vicceket: „Ha a gettó nem lett vóna, ingem, gatyám se lett vóna”; „Iccig... nem jutott el ausviccig.” A köznapi társalgások során többnyire tabu alá esnek az elmúlt évek eseményei, olyannyira, hogy sem a zsidókat, sem a haláltáborot nem nevezik nevén, bármennyire is elkerülhetetlen beszélni róluk a mindennapok során. „Hanem akik visszajöttek a hogyhívjából. – Mi? Hogy honnan? – Kik? – Na, kik. – Ja, hogy a...” „[A] honnan gyerekek tűnnek el váratlanul, [...] ott nem árt a hogymondjákok körmére nézni.” A holokauszt után keletkezett, zsidókra vonatkozó gúnynevek, melyeket viszont a legnagyobb természetességgel használnak a könyv szereplői, arról tanúskodnak, hogy nemcsak tisztában vannak a haláltáborok létezésével és céljával, de helyeslik is azokat. A túlélők szinonimájává válik tehát a „kemenceszökevény”, a zsidó gyereket pedig „kis égetnivalók”-ként emlegetik.

Az antiszemita retorikának alapvető vonása, hogy a zsidó származásúak magyarosított vezetékneve helyett a régi, idegen hangzású néven (vagy azzal együtt) hivatkoznak a név birtokosára, asszimilációs kísérleteiket ezzel megtagadva, sikertelennek nyilvánítva. A kunvadászon elsőként megvert

tojáskereskedőre így hivatkozik a szöveg: „Mi egyáltalán nem kiabáltunk, hanem csak a Grósz. Aki különben Oroszra magyarosított [...]”. Majd: „Jelen voltak-e Grósz-Orosz Ferenc házánál, amikor a tömeg oda benyomult?”

90 A zsidó származás eltörölhetetlensége és megbocsáthatatlansága az elbeszélő Mária történetében is kulcsfontosságú szerepet kap. Megtudjuk, nem férje, Hadnagy Sándor volt az első szerelme, hanem a jóvágású mérnökhallgató Rónai Ernő. Marika egészen addig fogadja jó szívvel Ernő udvarlását, amíg ki nem derül, hogy a Rónai csupán magyarosított név. „Hát így tudtam meg az én udvarlómról, hogy nem más, mint egy Rosenstein.” A fiú azzal, hogy nem születési nevén mutatkozik be, örökre elveszíti Mária bizalmát – és a nő előítéleteit ismerve vélhetően minden addigi szimpátiáját. „Ezek után én már nem bízhattam benne, és sírva mondtam nemet minden további tervére. Hát hogy hihettem volna neki, ha ilyen sokáig tudatosan elhazudta előlem a származására vonatkozó igazságot?”

A zsidók és a kommunisták összemosása, mely a huszadik század közéleti és publicisztikai nyelvének másik fontos retorikai eleme, szintén központi szerephez jut a regényben. Néhol csak egymás cinkosaiként említik őket: „És ez a komcsi ruszki lelkén szárad. Meg a zsidókén!, toldotta meg valaki”, másutt viszont nem is tesznek különbséget közöttük: „Maguk, kommunisták... Más néven zsidók, szólt közbe a sógora, Tószegi Pista.”

A zsidóellenesség egyik legmélyebben gyökerező mintája, a vérvád, nemcsak hogy előkerül az *Egy piaci napban*, de a történet kiindulópontjává válik. Az eleve jelen lévő, zsidók ellen irányuló indulatot az fokozza a tettegességig, hogy elterjed Kunvadason: Karcagon eltűnt két gyerek, akiket bizonyára a zsidók gyilkoltak meg rituális célokból (vagy öncélú kegyetlenségből). „Egymás szavába vágva kiabálták, hogy a zsidók legyilkolják a gyerekeket, és beledarabolják a kolbászba. Miközben az ő kezük csöpögött a vértől” – tudósít a regény. Közben sejthetővé válik, hogy a két gyerek nem-hogy nem zsidók áldozatává vált, de el sem tűnt, hiszen Karcagon meg azt terjesztették, hogy Kunvadason vészett nyoma kettőnek. A híresztelés igazságtartalma természetesen – vérvádról lévén szó – teljesen jelentéktelen. Závada egy interjúban kitér a könyv legfőbb kérdésére: „hogy miért korbácsolható fel ilyen könnyen az antiszemita indulat. A 20. század közepén hogyan lehetséges még mindig a vérváddal előjönni? 1946-ban Pesten is végigsöpörtek a vérvádmesék: komoly újságok írták meg, hogy erős a gyanú, hogy az ószeres zsidó begyűjtötte a gyerekeket. Nem tudnak már mivel seftelni, ezért eladják őket külföldre, a francia feketepiacon a csecsemő a legkelendőbb. Vagy rituális okokból bedarálják őket a kolbászba, a vérüket meg zsinagógaszentelésre használják.”* A másik, szintén antiszemita közhely a kereskedő zsidókkal szembeni ellenszenv. Ezért is válik a kunmadarasi pogrom és a Kunvadason játszódó cselekmény fő helyszínévé a piac, az agresszió apropójává pedig az árdrágítás.

Az *Egy piaci nap* fontos pretextusának tekinthetjük a tiszaezslári vérvádat feldolgozó alkotásokat: Eötvös Károly *A nagy per, mely ezer éve folyik, s még sincs vége* című dokumentumregényét, Krúdy Gyula *A tiszaezslári Solymosi Eszter* című könyvét, vagy Erdély Miklós filmjét, a *Verziót*, és Elek Judit *Tutajosokját*, esetleg Major János *Scharf Móríc emlékezete* feliratú 91 rézkarcait. Závada regénye azonban folyamatosan figyelmeztet: nem 1882-ben vagyunk, hanem az Endlösung kihirdetése és majdnem-véghezvitele után, 1946-ban, és – mint könnyen belátható – a holokauszt utáni antiszemizmus összemérhetetlen minden korábbival.

A kunmadarasi/kunvadási pogrom után Nagy Jánost / Hadnagy Sándort felmentette a bíróság, a zsidók nagy részét elűldözték a faluból, Csóka Mária megkönnyebbült: „Akkora teher esett le egy pillanatra alatt a lelkemről, hogy megmozdulni sem bírtam”, az országban pedig minden szépen megy tovább. (*Magvető, Bp., 2016*)

* Az ország úgy tekint a történetekre, mint egy tömegszerencsétlenségre: Interjú Zoltán Gáborral és Závada Pállal, 2016. 05. 26.,
http://konyves.blog.hu/2016/05/26/zavada_pa_l_zoltan_gabor_interju
[utolsó letöltés: 2016. 09. 29.]

Új Forrás 2016/9 – Vilmos Eszter: Hogyan mondják a hagyományokból – Závada Pál: Egy piaci nap

